

Uvod

Svet na ispitu

To što neko drži knjigu u rukama još ne znači da njom ume i da se služi. U početku smo imali želju da napišemo jednu knjigu koja nije ni najmanje okružena tajnom. Na kraju smo dobili kratak ogleđ sačinjen od skica, paralelnih poglavlja, manje-više isprekidanih linija, senčenja, živahnih i brzih pokreta ili laganih uzmaka praćenih naglim obrtima.

Istina, ova hrapava tema ne dopušta glatku obradu. Dovoljno je, dakle, naznačiti prisustvo neke kosti, mrtvačke lobanje ili kostura u unutrašnjosti elementa. Ta kost, ta lobanja i taj kostur imaju imena – ponovno naseljavanje Zemlje, izlazak iz demokratije, društvo neprijateljstva, odnos bez želje, glas krvi, teror i protivteror kao lek i otrov našeg doba (prvo i drugo poglavlje). Najbolji način da se pristupi tim različitim skeletima bio je da se proizvede jedna forma koja nije mekušna, već napeta i nabijena energijom. Kako god bilo, evo teksta po čijoj površini čitalac može slobodno da klizi, bez nadzora i bez vize. Može u njemu da boravi koliko želi, da se premešta po svojoj volji, da ulazi i izlazi na bilo koja vrata kad god hoće. Može da ode u bilo kom pravcu a da ipak sačuva jednaku kritičku distancu i, po potrebi, trunčicu skepticizma prema svakoj reči i tvrđenju.

Smatra se da svaki čin pisanja koristi izvesnu silu pa i izvesno razilaženje – ono što ovde nazivamo element. U ovom slučaju posredi su jedan sirov element i jedna napeta sila, pre sila raz-

dvajanja nego sila koja pojačava vezivanje – sila podele i istinske izolacije, usmerena samo na sebe, koja teži da se izdvoji od ostalog sveta, a istovremeno smatra da mu upravo ona obezbeđuje najbolju vladavinu. Refleksija koja sledi tiče se, zapravo, obnavljanja odnosa neprijateljstva na planetarnom nivou i mnogih njegovih preobražaja u savremenim uslovima. Njen vrhunac je platonski pojam *farmakona* – sredstva koje istovremeno deluje kao lek i kao otrov. Oslanjajući se delom na političke i psihijatrijske radove Franca Fanona, pokazaćemo kako je rat, u vrtlogu sukoba dekolonizacije (u obliku osvajanja i okupacije, terora i pobune) postao, na kraju 20. veka, sakrament naše epohe.

Taj preobražaj je, sa svoje strane, dao zamaha žestokim pokretima koji, malo-pomalo, podstiču liberalne demokratije da, pod izgovorom vanrednih okolnosti, preduzimaju u dalekim zemljama bezuslovne akcije i da se ponašaju diktatorski kako prema sebi samima tako i prema svojim neprijateljima. Pitamo se, između ostalog, o posledicama tog preokreta i o novim okvirima u kojima će se odsad postavljati pitanje o odnosu između nasilja i zakona, norme i izuzetka, ratnog stanja, stanja bezbednosti i stanja slobode. U kontekstu smanjivanja sveta i novog naseljavanja Zemlje zahvaljujući novim ciklusima kretanja stanovništava, cilj ovog ogleada nije samo nalaženje novih pristupa u kritici atavističkih nacionalizama. U njemu se jednako – mada posredno – ispituju i mogući temelji za jednu zajedničku genealogiju, to jest za jednu politiku živog s one strane humanizma.

Ovaj oglead je, zapravo, posvećen onoj vrsti nagodbe sa svetom – ili pak upotrebe sveta – koja se, na početku ovog veka, sastoji od toga da se sve ono što ne dolazi od mene i ne pripada meni sma-

tra za ništa. Taj proces ima jednu genealogiju i jedno ime: kretanje ka razdvajanju i *kidanju veza*, koje je zasnovano na strahu od poništenja. Danas je mnogo onih koji su obuzeti strahom. Oni strahuju da će biti progutani i da im pretili skoriji nestanak. Čitavi narodi imaju utisak da im ponestaju sredstva koja su potrebna da bi i dalje nosili svoj identitet. Oni misle da se od spoljašnjosti više ne može očekivati ništa dobro i da moraju podizati ograde kako bi se zaštitili. Ne želeći ničeg da se sećaju, posebno ne sopstvenih zločina i nedela, oni izmišljaju loše objekte koji na kraju počinju da ih progone i kojih žele nasilno da se oslobode.

Zaposednuti zlim dusima koje neprestano izmišljaju i koji ih sada, zahvaljujući jednom spektakularnom obrtu, okružuju, oni sami sebi postavljaju pitanja slična onima s kojima su, ne tako davno, morala da se suočavaju mnoga nezapadna društva koja su dospela u mreže još destruktivnijih sila – kolonizacije i imperijalizma.¹ S obzirom na sve što se događa, može li se Drugi još smatrati mojim bližnjim? Dovedene do krajnosti, kao što to ovde i sada jesu, na čemu počivaju moja ljudskost i ljudskost Drugog? Pošto je teret Drugog postao pretežak, zar ne bi bilo bolje da moj život više ne bude vezan za njegovo prisustvo, kao ni njegov za moje? Zašto, uprkos svemu, ipak moram da bdim nad Drugim, iz najveće blizine njegovom životu ako on, sa svoje strane, ima na umu samo moju propast? Ako, na kraju, ljudskost postoji samo ukoliko je u svetu i od sveta, kako da uspostavam odnos s drugima zasnovan na uzajamnom priznanju zajedničke ranjivosti i konačnosti?

Više se, očigledno, ne radi o širenju kruga, već o tome da se granice pretvore u primitivne forme kojima se drže na odstojanju

neprijatelji, nezvani i stranci, svi oni koji nisu naši. U svetu koji se više nego ikad odlikuje nejednakom raspodelom mogućnosti kretanja, a u kom je kretanje za mnoge jedina mogućnost da prežive, neprobojnost granica je najvažnija činjenica našeg vremena. Granice više nisu linije koje treba preći, već linije koje razdvajaju. U tim manje-više majušnim i militarizovanim prostorima sve je namenjeno zaustavljanju. Mnogi tu doživljavaju kraj; bivaju deportovani – ako nisu postali žrtve davljenja ili strujnog udara.

Načelo jednakosti potkopano je kako zakonom o zajedničkom poreklu i izvornoj zajednici tako i podelom građanskog statusa na »čisto« državljanstvo (starosedelaca) i izvedeno državljanstvo (odavno privremeno, a sada i poništivo). Naspram opasnih situacija tako karakterističnih za naše vreme, pitanje, bar naizgled, nije više kako pomiriti življenje vlastitog života i slobode sa znanjem istine i brigom za Drugog. Pitanje je kako u nekoj vrsti primitivnih erupcija aktuelizovati volju za moć koristeći polusurova i poluispravna sredstva.

Zato se rat nametnuo kao cilj i nužnost ne samo u demokratiji već i u politici i kulturi. Rat je postao lek i otrov – naš *farmakon*. Preobražaj rata u *farmakon* našeg doba oslobodio je, sa svoje strane, kobne strasti koje postepeno guraju naša društva ka izlasku iz demokratije i preobražavaju ih u društva neprijateljstva, kao što se dogodilo u vreme kolonizacije. Globalno obnavljanje kolonijalnog odnosa i njegova mnoga nova obličja u savremenim uslovima nisu zaobišli ni severna društva. Rat protiv terora i uvođenje »vanrednog stanja« u celom svetu samo podstiču teror.

Ko bi danas mogao da govori o ratu kao *farmakon*-u našeg vremena a da ne prizove Franca Fanona, u čijoj je senci napisan ovaj ogleđ? Uostalom, ako kolonijalni rat – ovde se pre svega govori o njemu – nije matrica *nomos*-a Zemlje, bar je jedno od najvažnijih sredstava njegove institucionalizacije. Istovremeno osvajački, okupacijski i, po mnogo čemu, istrebljivački, kolonijalni ratovi su bili i opsadni ratovi, kao i strani i rasni ratovi. Ali ne možemo smetnuti s uma to da su oni imali i osobine građanskih ratova, odbrambenih ratova, jer kada to oslobodilački ratovi nisu povlačili ratove koji se nazivaju »protivpobunjenički«? U stvari, upravo zbog prepletenosti ratova, zbog ulančanosti njihovih uzroka i posledica, bilo je toliko terora i strahota. Iz tog istog razloga ratovi su ponekad izazivali, kako kod onih koji su ih trpeli tako i kod onih koji su u njima učestvovali, osećanje varljive svemoći, a ponekad užas i potpuno gašenje osećanja sopstvene egzistencije.

Kao većina savremenih ratova – uključujući i ratove protiv terora i raznih oblika okupacije – kolonijalni ratovi su bili istrebljivački i pljačkaški. Na obe strane, i među pobeđenima i među pobednicima, oni su neizbežno vodili do propadanja nečeg nepredstavljevog, gotovo bezimenog, teško izrecivog – kako da prepoznamo, u licu neprijatelja koga nastojimo da ubijemo, ali kome bismo jednako mogli vidati rane, jedno drugo lice čoveka u njegovoj punoj ljudskosti, dakle slično našem (treće poglavlje)? Oni su oslobodili sile strasti koje su, sa svoje strane, oslobodile čovekovu sposobnost da se deli. Neke su primorali da otvorenije nego ikad priznaju svoje najpotisnutije želje i da neposrednije nego ranije komuniciraju sa svojim najmračnijim mitovima. Nekima su pružili mogućnost da izađu iz ponornog sna, da možda prvi i jedini put osete moć pripadnosti okolnom

svetu i podnesu sopstvenu ranjivost i nesavršenost. Konačno, surovo izloženi stradanjima nepoznatih trećih, neki su dopustili da budu dotaknuti i pogođeni. Na poziv tih bezbrojnih bolnih tela najednom su izašli iz kruga ravnodušnosti u koji su dotad sami sebe zazidavali.

Suočen s kolonijalnom moći i istoimenim ratom, Fanon je shvatio da postoji samo živi subjekt (treće poglavlje). Kao živ, subjekt je nužno otvoren ka svetu. Razumevajući život drugih, živih i neživih, on je razumeo svoj; razumeo je da egzistira kao živa forma; i da će odsad moći da ispravlja asimetriju odnosa, da u čovečanstvo uvodi jednu dimenziju uzajamnosti i brižnosti. S druge strane, Fanon je isceliteljsku aktivnost shvatao kao praksu resimbolizacije u kojoj uvek postoji mogućnost uzajamnosti i međusobnosti (autentičnog susreta s Drugim). Kolonizovanom koji nije pristajao da bude kastriran on je preporučivao da okrene leđa Evropi, to jest da započne od samog sebe, da se uzdigne iznad kategorija koje mu povijaju leđa. Teškoća nije bila samo to što je kolonizovani bio gurnut u pripadnost jednoj rasi, već i to što je interiorizovao takvo stanje; što je došao dotle da želi kastraciju i da bude njen saučesnik. Naime, cela ili bezmalo cela fikcija koju je Drugi ispreo o njemu navodila ga je da se u njoj nastani kao u svojoj koži i svojoj istini.

Ugnjetenom koji nastoji da se ratosilja tereta rase Fanon je predložio dug put lečenja. Lečenje je započinjalo jezikom i u jeziku i percepciji, upoznavanjem osnovne stvarnosti po kojoj postati čovek u svetu znači prihvatiti izloženost Drugom, a nastavljalo se divovskim radom na sebi, novim telesnim iskustvima, kretanjem, okupljanjem (čak zajedništvom) kao najživljom

i najranjivijom zajedničkom osnovom čoveka i, eventualno, vršenjem nasilja usmerenog protiv kolonijalnog sistema. Jedna od specifičnosti tog sistema je bila proizvođenje širokog spektra patnji koje nisu povlačile ni pozivanje na odgovornost, ni brigu, ni saosećanje a često ni sažaljenje. Naprotiv, sve je preduzimana da se otupi ta sposobnost kod svakog ko je patio zbog patnje domorodaca, ko je njom bio potresen. Štaviše, kolonijalno nasilje je imalo ulogu da zarobi snagu želje pokorenih i da je okrene ka jalovim ulaganjima. Pretvarajući se da domorocu želi dobro umesto njega samog, kolonijalni aparat je nastojao ne samo da zatre njegovu želju za životom već i da smanji njegovu sposobnost da samog sebe vidi i ceni kao moralnog aktera.

Tom poretku se odlučno suprotstavila politička praksa Fanonove klinike. On je bolje od drugih umeo da upre prstom u jednu od najvećih protivrečnosti, nasleđenih od modernog doba, koje je njegovo vreme nastojalo da razreši. Ogromno kretanje naseljavanja sveta koje je započelo u osvit modernog doba okončalo se masovnim »zaposedanjem zemlje« (kolonizacija), u takvim razmerama i pomoću takvih tehnika kakve su bile nepoznate u tadašnjoj istoriji čovečanstva. Međutim, navala na novu zemlju nije dovela do planetarizacije demokratije već do novog zakona (*nomos*) Zemlje, čija je glavna osobina bila pretvaranje rata i rase u dve najvažnije svetinje istorije. Sakramentalizacija rata i rase u visokim pećima kolonijalizma napravila je od njih istovremeno protivotrov i otrov modernosti, njen dvostruki *farmakon*.

U tim uslovima, smatrao je Fanon, dekolonizacija kao *konstitutivni* politički događaj ne može da se odrekne nasilja. U svim slučajevima, aktivna primitivna sila postojala je pre njenog

početka. Dekolonizacija se sastojala u pokretanju jednog živog tela sposobnog da se temeljno i bezuslovno razračuna sa svim onim što ga je – kao prethodno i spoljašnje – sprečavalo da se razvije do svog pojma. Međutim, koliko god bilo stvaralačko, čisto i neograničeno nasilje nikad nije potpuno zaštićeno od moguće zaslepljenosti. Zaglavljeno u jalovom ponavljanju, ono je u svakom trenutku moglo da se izmetne, a njegova energija je mogla biti stavljena u službu uništavanja radi uništavanja.

Sa svoje strane, najvažniji zadatak postupka lečenja nije bio da potpuno iskoreni bolest, potisne smrt i uspostavi besmrtnost. Bolestan čovek je bio čovek bez porodice, bez ljubavi, bez ljudskih odnosa i bez pripadnosti nekoj zajednici. Bio je to čovek lišen mogućnosti autentičnog susreta s drugim ljudima s kojima *a priori* nisu povezivali preci ili poreklo (treće poglavlje). *Taj svet ljudi bez veza* (ili ljudi koji teže samo da se otarase drugih) još je s nama, mada se njegova obličja stalno menjaju. On je s nama u meandrima obnovljene judeofobije i njenog mimetičkog pandana, islamofobije. On je s nama u obliku želje za aparthejdom i endogamijom koja izjeda naše doba uranjanjući nas u halucinantni san o »zajednici bez stranaca«.

Gotovo svuda izranjaju na površinu zakon krvi, zakon osvete i rasna dužnost – dva sastojka atavističkog nacionalizma. Nasilje demokratija, koje je dosad bilo manje-više prikriveno, izbija na površinu i opisuje smrtonosni krug koji steže uobrazilju i iz kog je sve teže izaći. Politički poredak se bezmalo svuda uspostavlja kao oblik organizacije za smrt. Malo-pomalo, nekakav molekularni užas koji se izdaje za odbrambeni, nastoji da se legitimizuje zamagljujući odnose između nasilja, ubistva i zakona,

vere, zapovedanja i poslušnosti, norme i izuzetka, kao i slobode, hajke i bezbednosti. Nije više reč o zakonitom i opravdanom isključivanju ubistva iz računa zajedničkog života. Reč je o tome da se svaki put rizikuje najviši ulog. Ni čovek terora ni terorisani čovek, koji su stupili na mesto građanina, nemaju ništa protiv ubistva. Naprotiv, pošto oni prosto ne veruju u smrt (zadatu ili pretrpljenu), za njih je ona najveća garancija istorije prekaljene gvoždem i čelikom – istorije Bića.

Nesvodivost ljudske veze, neodvojivost čoveka od drugih ljudskih bića, ranjivost čoveka uopšte, a posebno čoveka bolesnog od rata, ili pak briga da se živo upiše u trajanje – te svoje preokupacije Fanon je sledio od početka do kraja, kako u teoriji tako i u praksi. Poglavlja koja slede bave se, posredno i na različite načine, tim istraživanjima. S obzirom na to da je Fanon posvetio posebnu pažnju Africi i vezao svoju sudbinu za sudbinu tog kontinenta, nije neobično što je Afrika u prvom planu ove refleksije (četvrto poglavlje).

Postoje imena koja ne upućuju na stvar, već prolaze iznad ili mimo nje. Njihova uloga je izobličavanje i travestija. To je razlog što stvar, ona prava, nastoji da se odupre kako imenu tako i svakom prevodu. Ne zato što bi bila pokrivena maskom, već zato što je njena sposobnost širenja takva da svako određenje odmah postaje suvišno. Tako je Fanon video Afriku i njenu masku, crnca. Svaštarski entitet, šupalj, bez težine i istorijskog značaja, o kom bilo ko može reći gotovo bilo šta bez ikakvih posledica? Ili čista snaga i istovremeno projekat kadar da sopstvenim životnim zalihama dospe do svog pojma i da opiše samog sebe u ovom novom planetarnom dobu?

Da bi objasnio svetove živog bez pribegavanja ponavljanjima, Fanon je usmerio pažnju na iskustvo ljudi o površinama i dubinama, o svetu svetlosti i odraza i svetu senki. Pošto je tu reč o najdubljim značenjima, znao je da ih treba tražiti kako među strukturama tako i na tamnoj strani života. Otud izvanredna pažnja koju je posvećivao jeziku, govoru, muzici, pozorištu, plesu, ritualu, dekoru i raznim tehničkim predmetima i psihičkim strukturama. Što se ostalog tiče, ovaj ogled nema za cilj opevanje mrtvih, već fragmentarno podsećanje na velikog mislioca *preobražaja*.

Za taj zadatak nema prikladnijeg sredstva od figurativnog pisanja koje osciluje između vrtoglavice, raspadanja i rasipanja; pisanja sačinjenog od ukrštenih petlji čiji se zastoji i linije uvek pridružuju svojoj tački nedogleda. Jasno je – u ovom pisanju, zadatak jezika je da vrati u život ono što je prepušteno moćima smrti. On treba ponovo da prokrči put ka vrelima budućnosti, počev od one budućnosti o kojoj je, donedavno, bilo teško reći da pripada čovečanstvu, i koja je suđena životinji, predmetu, stvari ili robi (četvrto poglavlje).

Johanezburg, 24. januar 2016.

Ovaj ogled je napisan tokom mog dugog boravka u Vitvatersrand institutu za društvena i ekonomska istraživanja (WISER) na Univerzitetu Vitvatersrand (Johanezburg, Južna Afrika).

Tokom tih godina najviše su mi koristili stalni razgovori s kolegama Sarom Natal, Kitom Brekenridžom, Pamilom Guptom,